

Halas, František X.

Extenze československých vysokých škol a brněnská univerzita

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1981, vol. 30, iss. C28, pp. [77]-94

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102377>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK X. HALAS

EXTENZE ČESKOSLOVENSKÝCH VYSOKÝCH ŠKOL A BRNĚSKÁ UNIVERZITA

Kdyby se někdo zeptal, co je to univerzita, jistě by se v odpovědích na tuto otázku velmi často octl výraz: ohnisko vzdělanosti. Takto se mnohdy ta či ona univerzita označuje ve slavnostních projevech, v nichž se obvykle také určí co nejšíří meze, kam toto ohnisko vyzáruje, kam sahá jeho vliv. Tato charakteristika tedy bezmála poklesla do řádu frází, ale přece vyjadřuje významnou historickou skutečnost a nepozbyla své platnosti ani v současnosti. Univerzity, jež často žárlivě chránily svou vědeckou výlučnost a povznesenost nad běžný život, nicméně málokdy ztrácely se zřetele, že jejich povinnost pěstovat vědu a kulturu nekončí v jejich zdech, nesmí se omezovat na „akademickou půdu“. Platilo to už za středověku, vzpomeňme veřejných disputací, a tím spíše se tato tradice rozvinula na českých univerzitách moderní doby, jejichž sám vznik byl co nejužěji spjat s úsilím o nový politický, hospodářský a zvláště kulturní rozmach národa, které započalo v době národního obrození a vyvrcholilo znovuzískáním státní samostatnosti. Brněnská univerzita, jež vznikla jako čtvrtá česká vysoká škola — po pražské univerzitě a pražském a brněnském vysokém učení technickém — a jejíž založení bylo výsledkem a korunovací dlouholetého zápasu, v němž své síly spojily všechny vrstvy našeho národa, si také byla od počátku vědoma svého dluhu vůči veřejnosti a považovala za čestný závazek věnovat péči nejen pedagogické a vědecké práci interní, ale rovněž i šíření vzdělanosti do nejšířších lidových vrstev. Proto také již na samém počátku své existence, to znamená ve školním roce 1919/20 se první profesori této nové vysoké školy aktivně podíleli na práci Výboru pro lidové přednášky¹ v Brně, v němž spojili své síly s učiteli starší sesterské brněnské vysoké školy — techniky — a spolu s nimi uspořádali řadu přednášek v Brně i na venkově.

Výbor pokračoval ve své činnosti i v následujících letech, ke spolupráci v něm se přihlásily i další dvě nové brněnské školy, Vysoká škola zemědělská a Vysoká škola veterinární, až konečně v roce 1926 byla tato osvě-

¹ Celý oficiální název instituce zněl: Výbor pro lidové přednášky českých vysokých škol brněnských. Tak se nazývala do roku 1926, nicméně už v této době se neoficiálně občas označovala výrazem: extenze.

tová práce zorganizována na celostátním základě vytvořením Extenze² československých vysokých škol v republice Československé.

Stanovy této instituce, jež byly schváleny 16. června toho roku ministerstvem školství a národní osvěty, přesně vymezily rozsah, organizaci, formy a náplň činnosti vysokých škol na poli lidové výchovy a popularizace vědy. Pokud jde o organizaci, skládala se celostátní extenze ze tří místních extenzí, totiž z české vysokoškolské extenze v Praze, české vysokoškolské extenze v Brně a slovenské vysokoškolské extenze v Bratislavě. V čele každé místní extenze stáli zástupci vysokých škol³ působících v daném místě, kteří tvořili výbor této extenze. Jeden zástupce přitom připadal na každých 10 profesorů. Výbory volily čtyřčlenná předsednictva, která pak dohromady tvořila zastupitelstvo Extenze československých vysokých škol, jež se každoročně scházelo v sídle některé z místních extenzí a řešilo zásadní otázky náplně a programu lidovýchovné práce. Volební mandát pro členství ve výborech a v zastupitelstvu trval pět let.

Rozsah působnosti každé místní extenze byl přirozeně vymezen hranicemi jednotlivých zemí.⁴ Přitom však každá z místních extenzí měla právo zvát na přednášky i profesory ze škol náležejících k ostatním extenzím a stejně tak po dohodě s některou další extenzí sama vysílala přednášející mimo hranice své působnosti. Jak dále uvidíme, využívala brněnská univerzita této možnosti dosti často, a třebaže naprostá většina přednášek jejích profesorů a docentů se uskutečnila na půdě Moravy a Slezska, přece jen také nejedno české a slovenské město občas hostilo některého přednášejícího z brněnské univerzity.

Základní formou práce československé extenze byly přirozeně přednášky. Podle stanov se mohly a měly konat trojím možným způsobem: 1. jako souvislé učební běhy, jež mohly být rozvrženy i do několika let a byly zaměřeny na přesně vymezený vědní obor; 2. jako cykly přednášek a výkladů o určitých předmětech a problémech některého vědního nebo uměleckého oboru; 3. konečně jako jednotlivé přednášky. První forma se mohla dít pouze v místě sídla extenze, druhé dvě i mimo ně. Stanovy dále hovoří o tom, že místní extenze mohou zřizovat kroužky na způsob vědeckých seminářů, konat praktická cvičení, pořádat výstavy, odborné

² Etymologie slova extenze je zřejmá: latinské „extensio“ znamená rozpětí, rozšíření. Proto instituce, jež se zabývaly šířením znalostí, přijaly daný výraz i jako své vlastní označení, a to přirozeně v singuláru. Záhy se však název instituce přenesl i na její činnost a slovem extenze se začaly označovat také přednášky, jež tato instituce pořádala (a těch bylo samozřejmě více). Zpětným působením se potom plurál počal přenášet na označení instituce, což bylo o to snazší, že slovo extenze má v nominativu jednotného i množného čísla též tvar. Nicméně se v úředních dokumentech hovoří o jednotlivé (pražské, brněnské, celostátní atd.) instituci = extenzi vždy v singuláru, aspoň v době první republiky, později začal hovorový plurál pronikat i do aktového materiálu. Nicméně je z historického i věcného hlediska správnější držet se původní praxe. Pokud tedy i v našem pojednání někde hovořím o „extenzích“, mám přitom vždy na mysli více institucí tohoto druhu, zatímco pro jednu užívám zásadně singuláru. A zcela už se vyhýbám směšování pojmů přednáška a extenze.

³ To je škol s českou či slovenskou vyučovací řečí a světského charakteru; to znamená, že se na práci extenzí nepodílely teologické fakulty a německé vysoké školy.

⁴ Do sféry brněnské extenze tedy patřilo vedle Moravy i Slezsko, což stanovy výslovně uvádějí; naproti tomu se v nich nic neříká o tehdejší Podkarpatské Rusi.

vycházky a vydávat publikace, popřípadě šířit vzdělání i jinými způsoby.

Pokud jde o náplň přednášek, zdůrazňovala se její souvislost s vědeckou a pedagogickou prací na vysokých školách; v rámci extenzí mohl profesor či docent přednášet pouze o otázkách, jež náležely do vědního oboru, kterému učil na univerzitě, technice atp. A ideové zaměření přednášek mělo být takové, aby poskytovalo *všeobecné* vzdělání, založené na vědeckých a etických poznatcích a umělecké výchově; *odborné* vzdělání, jež by prohloubilo poznatky a poučení veřejnosti o oboru, v jehož rámci se přednáška konala; a konečně *kritické* vzdělání, jež by posluchačům pomohlo rozlišit, co je v lidském poznání pevné a jisté a co pouze hypotetické, a zároveň je vedlo ke schopnosti samostatně a kriticky posuzovat různé jevy z oblasti přírodních a společenských věd.

Stanovy se konečně zabývaly i řadou praktických problémů. Důležitým ustanovením bylo, že přednášek a dalších akcí extenzí se mohl zásadně účastnit každý občan republiky, aniž by musel předkládat osvědčení o předchozím vzdělání. Pouze v některých speciálních případech měli pořadatelé určitých akcí právo průkaz o předběžném vzdělání požadovat. V praxi se tak dělo ovšem velmi zřídka.

Velice důležitý a zajímavý problém představovalo také financování činnosti extenzí. Peníze na pořádání přednášek a dalších akcí poskytovalo v zásadě samo ministerstvo školství, zatímco výbory extenzí s nimi za určitých podmínek⁵ samy hospodařily. Výbory měly — a směly mít — ještě další zdroje příjmů: stanovy je totiž opravňovaly, aby přijímaly dary od soukromníků i korporací, vybíraly školné za kurzy nebo vstupné na přednášky a konečně, což bylo v praxi nejdůležitější, požadovaly finanční příspěvky od spolupřadatelů přednášek.⁶ A vzhledem k tomu, že nešlo o výdělečný podnik (přednášejícím se platily jen honoráře, u nichž byla za předmnichovské republiky obvyklá taxa 100 Kčs, po roce 1945 500 Kčs,⁷ a cestovní výlohy, pokud přednášeli mimo místo svého působení),⁸ mohly extenze s poměrně malou režíí rozvíjet rozsáhlou činnost. Přesto vše se ozývaly za první republiky často stesky, že by bylo možno vykonat ještě mnohem více, kdyby dotace od ministerstva byly vyšší.

Činnost extenzí nicméně i tak představuje obdivuhodný výkon a tvoří neodmyslitelnou součást určitého úseku historie všech vysokých škol, které se na této práci podílely, dokud tato organizační forma trvala, to znamená do roku 1952, kdy nový zákon o vysokých školách postavil lidovýchovnou práci na odlišnou základnu. Chceme-li nyní zhodnotit, co na tomto poli konkrétně vykonala brněnská univerzita, musíme předem uvést, že pramenný materiál, který k této otázce máme k dispozici, je bohužel značně kusý. V archívu Univerzity J. E. Purkyně jsou sice dva kartony zajímavých a pozoruhodných dokumentů k práci brněnské extenze: je to vlastně

⁵ Výbory musely ministerstvu předkládat program činnosti a každoročně podávat vyúčtování příspěvku od něho.

⁶ Mohli to být opět soukromníci i korporace, v praxi však především instituce, které žádaly konání přednášek v místech mimo sídlo extenze.

⁷ Za první proslovení přednášky, za opakování dostávali 250 Kčs.

⁸ Ustálila se *praxe*, že honorář za přednášky platil výbor extenze a cestovní výlohy hradila zvučí instituce.

celý dochovaný „archív“ této instituce,⁹ avšak jeho největší část se týká až poválečné doby. Z doby předmnichovské republiky se uchovaly jen zlomky, zbytek dokumentů z této doby byl zřejmě během protektorátu zničen, nebo se jinak ztratil, a tak pro období 1919—1939 je hlavním pramenem našich znalostí pouze osmnáct tehdy vydaných Ročenek Masarykovy univerzity. Pravidelnou součástí těchto ročenek totiž byly zprávy odstupujících rektorů, kteří hodnotili vždy právě uplynulý školní rok, jenž byl zároveň rokem jejich akademické funkce, a v těchto zprávách se po každé našlo místo i pro informaci o práci brněnské extenze. Bohužel ovšem opět ne vždy stejně rozsáhlé. Zatímco v prvních letech hovořili rektori o činnosti Výboru pro lidové přednášky nebo od r. 1926 extenze brněnských vysokých škol většinou velmi podrobně a několikrát uvedli i přehled vykonaných přednášek a jiné statistické údaje, později se už omezovali pouze na výčty míst, v nichž profesori a docenti univerzity v daném roce přednášeli, a někdy dokonce odbyli práci extenze jen všeobecnou pochvalnou frází.¹⁰

Statistická data o rozsahu, náplni a tematickém zaměření činnosti brněnské univerzity na poli lidové výchovy se tedy v úplnosti shromáždit patrně již nepodaří, což platí především pro její první a delší polovinu, to znamená období 1919—1939, ale už to, co z dochovaných pramenů vyčíst můžeme, vytváří pozoruhodný obraz. Vzhledem k tomu, že nacistická okupace a uzavření českých vysokých škol v letech 1939—1945 s sebou přinesly velký přerыв také v činnosti brněnské extenze, pojednáme zvlášť o obou obdobích práce této instituce. V obou případech však budeme sledovat obdobně ukazatele, a pokud bude možno, provedeme i určité srovnání. Zhruba lze říci, že zaměříme svou pozornost na rozsah, obsah a ohlas přednáškové činnosti učitelů brněnské univerzity, konané v rámci extenzí.

Jestliže jsme na začátku tohoto pojednání hovořili o univerzitě jako o „ohnisku vzdělanosti“, pak nyní můžeme tomuto pojmu, který se obvykle užívá v přeneseném slova smyslu, dát jeho původní lokální význam, když uvedeme, že se z brněnské univerzity v době předmnichovské republiky skutečně rozjížděli profesori a docenti do nejrůznějších konců republiky. Kdybychom jejich zájezdy znázornili na mapě spojnicemi mezi sídlem univerzity a městy, ve kterých tito učitelé a badatelé přednášeli, vycházely by z Brna úsečky na všechny strany a vytvářel by hustou síť paprsků, z nichž některé by sahaly velmi daleko, například na západ až do Chebu, na východ až do Užhorodu. Počty těchto zájezdů rok od roku kolísaly, rekordního čísla dosáhla brněnská univerzita ve školním roce 1930/31, kdy jich napočítala 32,¹¹ druhý vrchol náleží roku 1923/24: tehdy přednášeli brněnští univerzitní profesori a docenti kromě Brna ještě ve 28 dalších městech a místech. Jinak se tyto počty pohybovaly průměrně kolem

⁹ 11. února 1954 odevzdal poslední tajemník brněnské extenze, Antonín Humpolík, rektorátu univerzity veškeré písemnosti (a razítka) této instituce. Odtud byly předány do archivu UJEP, kde dnes tvoří fond: Extenze VŠ (kartón 1 a 2).

¹⁰ Jistou kompenzací tohoto nepříznivého jevu je to, že pro léta, kde končí podrobnější zprávy *Ročenek*, máme už opět zachovány některé archivní prameny.

¹¹ Toto číslo přitom představuje počet měst, v nichž učitelé univerzity přednášeli, ne snad jen počet mimobrněnských přednášek. V řadě případů totiž pořádala extenze ve „venkovských“ městech a místech celé cykly přednášek.

sedmnácti zaznamenaných míst mimobrněnských přednášek a jen málokdy jich bylo méně než deset.

Podle neúplných údajů Ročenek Masarykovy univerzity konali její učitelé v době první republiky mimo Brno přednášky v šedesáti dalších městech a místech na Moravě a ve Slezsku,¹² ve dvanácti městech v Čechách, ve čtyřech na Slovensku a v jednom na tehdejší Podkarpatské Rusi. Je celkem pochopitelné, že ve frekvenci návštěv vynikají větší města nad menšími, bližší nad vzdálenějšími. Údaje jsou, jak jsme již řekli, neúplné, a i kdyby úplné byly, nemělo by patrně smyslu uvádět zde výčet všech míst a dat, respektive roků konání přednášek. Ale snad stojí aspoň za to připomenout města, jejichž jména se ve zprávách lokalizujících sledovanou přednáškovou činnost¹³ objevují několikrát, a kde tedy nešlo o náhodnou či přechodnou záležitost, nýbrž kde se projevil soustavnější zájem o brněnské profesory a jejich přednášky. O prvé místo se dělí Jihlava, Opava a Moravská Ostrava,¹⁴ které se v uvedených zprávách objevují vesměs desetkrát, za nimi následují Prostějov a Olomouc, jež zprávy uvádějí osmkrát, sedmkrát je jmenováno Znojmo, šestkrát Břeclav, Přerov a Orlová, pětkrát Velké Opatovice a čtyřikrát konečně Hranice, Nové Město na Moravě, Velké Meziříčí, Třebíč, Hodonín, Uherské Hradiště, Kroměříž, Vizovice, Kojetín a Místek.

Některá z těchto míst navštívil víckrát týž profesor, jinde se střídali, anebo jedna přednáška byla příležitostí pro sjednání další; podle pramenů například zjistíme, že v některém menším městě se konaly přednášky či přednáškové cykly tři, čtyři roky po sobě a předtím ani potom nikoliv, což ukazuje na patrnou návaznost, danou takřka určitě osobními kontakty. Mimobrněnská přednášková činnost totiž byla přes veškeren svůj účtyhodný rozsah značně nesoustavná a zřetelně v ní chyběl nějaký celkový plán, což vysvětluje zvláště ze srovnání s organizací přednášek v Brně samotném. Těžko to lze ovšem výboru brněnské extenze jakkoli vyčítat, zvláště když si uvědomíme skrovnost dotací, které pro svou činnost měla tato instituce od ministerstva k dispozici.¹⁵ Za takového stavu věcí v pod-

¹² A bylo jich ve skutečnosti určitě ještě více; takto z velmi zlomkovité korespondence extenzi (asi 10 dopisů z let 1936—1939) jsme mohli vyčíst aspoň jedno jméno, které se v seznamech *Ročenek* nevykytlo.

¹³ Z 18 zpráv *Ročenek* za léta 1919/20 až 1936/37 uvádí výčet míst konání přednášek 14. Chybějí údaje pro léta 1920/21, 1933/34, 1934/35 a 1935/36.

¹⁴ Z Korespondence extenze (srov. pozn. 12) vyplývá, že v Ostravě se konaly přednášky ještě i v r. 1935. Proto také čísla, jež zde uvádíme, jsou patrně v mnoha případech menší, než jak by odpovídalo skutečnosti.

¹⁵ Příspěvky ministerstva školství na činnost extenze činily 10 000 Kčs ročně a teprve roku 1937 byla tato částka zvýšena na 15 000 Kčs, což bylo ovšem stále velmi málo. A o tom, že zde nešlo snad jen o přechodný stav, způsobený hospodářskou krizí, nýbrž o starou bolest svědčí dokument, uchovaný v Protokolech Akademického senátu MU, jenž stojí za ocitování: „Akademický senát ve svém zasedání dne 24. listopadu tr. (1922) usnesl se jednomyslně povolit Výboru pro pořádání lidových přednášek českých vysokých škol brněnských v Brně zálohu na budoucí subvenci ministerstva školství a národní osvěty, aby mu umožnil konání přednášek do konce roku 1922 a zmocnit rektorát, aby tyto zálohy z kvestury poukázal. K usnesení tomu byl akademický senát nucen tím, že „Výbor“ jest v tak tísnivých finančních poměrech, že by bez těchto záloh byl nucen činnost svou vůbec zastaviti...“ Srovnej: Archiv UJEP, Protokoly AS MU 1919—1935 (I), příloha k zápisu o zasedání AS, konaném dne 24. 11. 1922.

statě záleželo uskutečnění přednášky mimo Brno na osobních kontaktech a především na zájmu místních činitelů toho či onoho města, protože jen oni mohli zajistit určité minimální podmínky, za jakých se „vyplatilo“ univerzitnímu profesoru či docentu podniknout cestu mimo své působiště. Nešlo přitom jen o finanční úhradu nákladů takového zájezdu, ale také o zajištění účasti publika, místnosti pro konání přednášky, o její publicitu atd. To všechno záviselo na míře aktivity různých městských rad, městských a místních osvětových sborů a dalších institucí, případně i jednotlivců, kteří se postarali o zvládnutí praktických problémů spojených s konáním přednášky. Výbor extenze hrál takto spíše roli koordinátora než iniciátora mimobrněnských akcí. Vždy však vycházel žádostem o přednášky ochotně vstříc a díky jeho spolupráci s mimobrněnskými institucemi tedy mohl vliv brněnských vysokoškolských učitelů mít relativně tak široký dopad, jak ukazuje těch několik dat, která jsme výše uvedli.

Také v Brně samém spolupracoval výbor extenze při plánování a rozvíjení přednáškové činnosti s dalšími institucemi, především s Městským osvětovým sborem a Komenského vyšší školou lidovou. A vzhledem k tomu, že v případě brněnských přednášek odpadaly starosti a výlohy spojené s cestováním mimo působiště školy, měla zde extenze daleko větší možnosti k rozvíjení čilé aktivity. A také těchto možností plně využila. Nejenže jednotlivé přednášky svým počtem několikanásobně převyšovaly vše, co se na tomto poli dělo mimo hlavní město Moravy, v Brně bylo možno pořádat také monotematické přednáškové cykly; zatímco všechny z pramenů známé cykly přednášek na venkově byly polytematické, to znamená, že šlo pouze o soubory rozmanitých a také různorodých přednášek, nikoli o kursy zaměřené na určitý okruh problémů, s jakými se setkáváme v Brně.¹⁶

Ale zde se už ocitáme u druhého bodu našeho přehledu činnosti extenze — u její náplně. Jaké byly náměty přednášek, jež konali profesori a docenti univerzity pro veřejnost? Všeobecně se dá říci, že jejich tematická rozmanitost byla asi stejně veliká jako geografická pestrost míst jejich konání.

Jestliže jsme již na začátku uvedli, že brněnská univerzita spolupracovala při pořádání přednášek pro veřejnost již v prvním roce svého trvání, je třeba tento údaj doplnit v tom smyslu, že se na těchto akcích podíleli profesori prvních dvou fakult, které už v tomto školním roce začaly existovat a pracovat, totiž právnické a lékařské. A jejich podíl přitom nebyl nijak malý, naopak: z osmi tehdy realizovaných šestipřednáškových kursů obstarali univerzitní profesori pět, ze třinácti jednotlivých přednášek na ně připadlo sedm, v obou případech tedy měli zásluhu na nadpoloviční většině uskutečněných akcí. Druhé dvě univerzitní fakulty, které zahájily svou činnost o dva roky později, tedy v školním roce 1921/22, následovaly tohoto příkladu: i jejich učitelé již v prvním roce existence přírodovědecké a filozofické fakulty nepřednášeli pouze pro studenty, ale i pro veřejnost.

Ve srovnání se školním rokem 1919/20 tehdy také podstatně vzrostl jak celkový počet přednášek, jež extenze uspořádala, tak podíl univerzity na

¹⁶ Ovšem i v Brně bývaly jednotlivé a různorodé přednášky sdružovány do celků, které pořadatelé nazývali cykly.

tomto počtu. Její profesori a docenti realizovali třináct šestipřednáškových kursů v Brně (z celkového počtu sedmnácti) a třicet osm jednotlivých přednášek v Brně a v osmnácti dalších městech.¹⁷ Spektrum námětů přednášek je nyní už dostatečně reprezentativní, aby stálo za to uvést aspoň náměty brněnských kursů. Z řad právnické fakulty se na nich podíleli prof. B. Baxa cyklem Základy politického vzdělání; prof. R. Dominik, jenž přednášel O obchodech bankovních a burzovních; a prof. J. Vacek, který své téma — Poměr mezi státem a církví v Čechách a na Moravě v dobách husitských — rozdělil do dvou cyklů. Lékařskou fakultu zastupovali tito profesori a kursy. J. Roček, Nemoci epidemické a ochrana proti nim; fyziolog E. Babák, Orientace člověka a živočichů; a A. Ostrčil, Hygienu ženy. Z přírodovědecké fakulty přispěli prof. V. Úlehla cyklem Co uniká našemu oku a docent F. Koláček kursem Poválečné změny zeměpisné. Filozofická fakulta konečně nabídla brněnské veřejnosti cykly prof. A. Nováka, Josef Václav Sládek, básník smrti a věrnosti; prof. J. Krejčího, Goethův Faust,¹⁸ prof. F. Novotného, Státní život starověkých Athén; a prof. P. M. Haškovce, Molièrovy velké veselohry. A jestliže v roce, o němž jsme právě hovořili, poskytla univerzita mimouniverzitním posluchačům možnost vybrat si ze 116 přednášek, pak v následujícím školním roce 1922/23, který se zároveň vyznačoval tím, že ho tato škola mohla považovat za rok dovršení zakladatelské práce, protože tehdy už byla univerzitou úplnou, na všech čtyřech fakultách byly totiž otevřeny všechny studijní ročníky, uskutečnila vedle toho i dvojnásobný počet akcí v rámci extenze: 236 přednášek pro veřejnost.

A podobně úctyhodná byla i bilance následujících let, třebaže přesná čísla nelze dnes už z dostupných pramenů vždy zjistit. Ale vraťme se ještě k tematice přednášek. Právnická fakulta překládala během dalších let zájemcům vedle námětu z oboru právní historie, státovědy a národohospodářství i přednášky zaměřené na právní filozofii (Vybrané kapitoly z dějin právní filozofie — prof. J. Kallab), ústavní právo (Ústava čs. republiky se zřetelem na ústavy jiných států — prof. B. Baxa), trestní právo (Trestné činy proti obraně státu — doc. E. Olšar) a jiné právní disciplíny. Velmi pestrý a rozsáhlý byl podíl lékařské fakulty na činnosti brněnské extenze, jen namátkou zde můžeme jmenovat z teoretických oborů medicinských například přednášku prof. L. Drasticha, Krev zdravých a nemocných; prof. J. Floriana, Jak se vyšetřuje lidské tělo drobnohledem; z praktických zase cyklus devíti přednášek uskutečněný v zimním běhu 1937 a nazvaný: Co a jak léčí naše brněnské kliniky, v němž přednostové klinik po případech jejich zástupci informovali veřejnost o práci těchto léčebných zařízení; na tento kurs potom v dalším běhu volně navázaly přednášky těchž nebo jiných odborníků o různých typech chorob. Nezapomínalo se posléze ani na dějiny lékařské vědy, jak ukazuje přednáška prof. B. Boučka, Purkyňovy objevy v lékařství. Jméno velkého čes-

¹⁷ Z toho v Brně 4, na venkově 34, průměrně tedy připadají na jedno město dvě přednášky. Jelikož se však ve zprávě hovořilo o přednáškových cyklech, vypadala situace spíš tak, že v některých městech byl uspořádán vícepřednáškový cyklus, jinde jednotlivé přednášky.

¹⁸ Tento kurs tvořil první část většího cyklu: Díla světové literatury.

kého učence, jež se stalo i jménem brněnské univerzity, se ostatně v akcích brněnské extenze objevilo ještě několikrát, připomeňme přednášky: Purkyně přírodopysce, Život a dílo J. E. Purkyně, a to vše je svědectvím, že purkyňovské tradice naší univerzity sahají daleko do minulosti. Pěstovala je, jak vidíme, nejen lékařská, ale i přírodovědecká fakulta, která k činnosti extenze přispívala vedle námětů obracejících se k minulosti, kde se ke vzpomínkám na Puryňovu osobnost a dílo připojila například přednáška: Třicáté výročí smrti Mendělejevovy, také akcemi, jež veřejnost naopak seznamovaly s nejnovějšími vědeckými objevy. Jmenujme tu přednášku fyzika prof. J. Sahánka, Z čeho je složen svět; nebo chemika prof. A. Šimka, Některé výsledky moderního výzkumu architektury hmoty. Na své si mohli přijít i zájemci o další obory přírodních věd, ať to byl zeměpis (Palestina, Sýrie, Arábie Petrejská — prof. F. Nábělek); geologie (Krasové jevy u nás a v cizině — prof. F. Vitásek); botanika (Pohlavnost rostlin — dr. V. Rypáček); nebo všeobecné biologické problémy (Pouště, jejich život a jejich význam pro rovnováhu života na zemi — prof. V. Úlehla). Mezi příspěvky filozofické fakulty k programu extenze se střídala historie (prof. R. Urbánek, cyklus Dějiny husitství) s dějinami umění (doc. E. Dostál, České umění v XIX. a XX. století); psychologie (prof. A. Bláha, Psychologie společenských typů: dělníka, sedláka a měšťáka) s filozofií (prof. J. L. Fischer, Smysl kultury); jazykověda (prof. F. Trávníček, Nářečí jazyka českého) s dějinami literatury (prof. F. Chudoba, Shakespearův Hamlet). Návštěvníci brněnské extenze se mohli seznámit i s tak neobvyklým tématem, jako byla Plavba a námořnictví ve starověku, o nichž přednášel prof. V. Groh.¹⁹ Nechyběly ani větší celky, k nejzajímavějším patřil slavistický cyklus konaný na podzim 1936, v jehož rámci pojednal prof. J. Macůrek o problémech slovanské politiky, prof. B. Havránek o problémech slovanské jazykové kultury, profesoři F. Wollman, E. Dostál a V. Helfert o literatuře, výtvarném umění a hudbě slovanských národů a prof. M. Rostohar o ideových základech národních tradic u Slovanů.

Tento výčet přitom přirozeně představuje — a nemůže tomu být jinak — jen malý zlomek přednášek uskutečněných v letech 1919—1939. Snažili jsme se však, pokud nám to dochované prameny dovolovaly, aby byl aspoň dostatečně reprezentativní. Podobné ujištění bychom nemohli s dobrým svědomím dát, pokud jde o zaznamenání ohlasu a dopadu činnosti extenze brněnských vysokých škol. V tomto směru jsou naše prameny (na rozdíl od následujícího období) opravdu nanejvýš kusé a zachovaly se zde vlastně pouze jedno svědectví, které vzhledem k tomu, že pochází z doby, kdy se práce extenze (respektive tehdy ještě Výboru pro lidové přednášky) teprve začala rozvíjet, zřejmě úplně reprezentativní není. Zajímavé a cenné nicméně je, a proto zde tento úryvek ze zprávy prvního odstupujícího rektora brněnské univerzity, který popisuje a hodnotí účast na přednáškách pořádaných ve školním roce 1919/20, uvedeme celý:

Cyklus pořádaný v Brně v zimním běhu byl navštíven 917, cyklus v letním běhu 361 posluchači.

¹⁹ A to byla jen jedna z mnoha přednášek tohoto učence, jehož život a dílo pak předčasně ukončila nacistická popravčí kulka.

Přednášky v Břeclavi navštívilo 674 posluchačů, ve Vyškově 450, v Lipníku 161; počet návštěvníků v Bučovicích nebyl až dosud udán.

Podle povolání bylo průměrně z účastníků:

Úředníků	20,0 %
Učitelů	17,5 %
Studujících	22,5 %
Dělníků	3,0 %
Obchodníků a řemeslníků	4,5 %
Vojáků	2,5 %
Žen bez samostatného zaměstnání	30,0 % ²⁰

Z uvedeného přehledu vyplývá, že návštěvnost přednášek na venkově byla jednoznačně vysoká, průměr se pohybuje od 110 do 160 posluchačů na jednu akci. Méně jasná jsou čísla uvedená pro Brno. Kdybychom je pojímali jako prostý součet prezencí na jednotlivých přednáškách, pak by nám pro zimní kursy vyšel průměr 30 posluchačů, pro letní dokonce jen 20, což je ovšem velmi málo. Domníváme se však, že šlo možná také o součty posluchačů zapsaných vždy do celku každého jednotlivého kursu a v tom případě by vyšla průměrná účast²¹ na 180 v zimě a 120 v létě, případně o součty, v nichž jména posluchačů, kteří navštěvovali opakovaně přednášky tvořící jeden kurs, byla počítána pouze jednou, a v tom případě by se průměry pohybovaly mezi minimem uvedeným v prvním výpočtu a maximem, jež představuje výpočet druhý. V každém případě je však zřejmé, že o přednášky zájem velký byl, a třebaže můžeme právem litovat, že se nám už nepodařilo zjistit žádná čísla z doby předmnichovské republiky, jež by nám dovolila provést nějaké srovnání, sám fakt, že přednášková aktivita pokračovala po dvacet let při všem kolísání ve stejně úctyhodných rozměrech, v nichž započala, nám napovídá, že tento zájem trval i nadále a že se pracovníci extenze neobraceli do prázdna. Nanejvýš pozoruhodným dokumentem je také sociologický vzorek složení posluchačstva přednášek, který je uveden v další části citovaného úryvku zprávy. Domníváme se, že podobné složení mělo auditorium ve všech akcích extenze, třebaže pochopitelně přesná procenta od přednášky k přednášce mírně kolísala. Základní kádr posluchačstva tvořili příslušníci inteligence: studenti, kteří dopovázeli „svého“ profesora i mimo půdu univerzity anebo si opět rozšiřovali svůj obzor účastí na přednáškách z jiného oboru, než byl ten, jež sami studovali; absolventi univerzity či jiné vysoké případně střední školy, jež nacházíme jmenovány v kategorii úředníků a učitelů. Pozoruhodný je vysoký — a zde vlastně nejvyšší — podíl žen „bez samostatného zaměstnání“, svým způsobem je to doklad jejich emancipačního úsilí v době, kdy většina ženského obyvatelstva byla nucena se omezovat na vedení domácnosti a kdy také otázka zrovnoprávnění žen v přístupu ke vzdělání nebyla zdaleka ještě plně vyřešena. A neméně zajímavý je konečně podíl dělníků, třebaže procentuálně nevysoký. Je samozřejmé, že

²⁰ Srovnej *Ročenka MU*, I, str. 32.

²¹ Tato účast by zároveň byla účastí nominální a nemusela by se na 100 % krýt se skutečnou prezencí na každé jednotlivé přednášce.

touha po vzdělání byla jen jedním z prvků třídního uvědomění proletariátu (a z uvedených čísel stejně nelze ani o této věci dělat velké závěry), stejně jako zase přednášky univerzitních profesorů, kteří v buržoazním státě stáli mnohdy a spíše pravidelně na opačných politických pozicích než dělnictvo, nemohly dělníkům poskytnout takové vzdělání, jež by se stalo zbraní v jejich boji. Ale přes tato omezení byl zájem dělníků o získání nových poznatků, jehož projevem byla i účast na akcích extenzí, určitou součástí jejich zápasu za lepší zítřek.

K přímým záznamům o ohlasu mimouniverzitních přednášek brněnských profesorů a docentů můžeme přiřčít ještě aspoň jedno svědectví nepřímé. Byl to velký zájem československé a zvláště moravské veřejnosti na osudech brněnské univerzity v době dvojího ohrožení její celistvosti, totiž v letech 1923—1925, kdy se ve vládních kruzích objevil návrh na sloučení filozofických fakult na Moravě a na Slovensku, jinak řečeno na přeložení brněnské fakulty do Bratislavy, a v letech 1933—1934, kdy se uvažovalo dokonce o zrušení dvou fakult brněnské univerzity, totiž přírodovědecké a opět filozofické. V obou případech se na stolec ministerstva školství vršily protestní rezoluce od nejrůznějších institucí, korporací. Mezi nimi byla i celá řada protestů moravských měst a obcí, jejichž jména se nápadně shodují se jmény, jež nacházíme v seznamu míst kde extenze pořádala své přednášky. A nebyla to shoda nikterak náhodná.

Třebaže protestní hnutí proti okleštění brněnské univerzity bylo skutečně spontánní, při hledání účinných prostředků se zastánci univerzitní celistvosti pochopitelně radili s těmi, jichž se celá záležitost týkala nejvíce, s profesory ohrožených fakult. A tak mezi protesty z jara 1925 nacházíme zajímavou skupinu rezolucí, jež vzešly z protestních schůzí spojených s přednáškami brněnských profesorů. Takto prof. F. Chudoba byl pozván do Bučovic (29. 3. 1925), prof. A. Beer hovořil na velkém shromáždění v Olomouci (4. 4.), profesor A. Novák zajel 19. 4. do Hranic a prof. P. M. Haškovec přednášel dokonce dvakrát: v Prostějově 19. 4. a v Holešově 10. 5.²² V těchto případech samozřejmě nešlo o populárně vědné přednášky, profesori z Brna byli zváni, aby poskytli argumenty kulturního, politického a ekonomického rázu, jež by hovořily v neprospěch zamýšlené restriktce, a uvedené akce také nefigurovaly na programu extenze. Nicméně v témže roce ve většině uvedených měst brněnská extenze pořádala zase jiné přednášky, takže velké zaujetí veřejnosti osudy brněnské univerzity je zajisté možno uvádět do souvislosti s ohlasem činnosti této univerzity na poli osvěty.

Přednášky pro veřejnost byly hlavní a naprosto převažující složkou činnosti brněnské extenze, ale máme aspoň jedno svědectví, že se aktivita této instituce neomezovala jenom na ně. Rektor, prof. Stanislav Souček uvádí v pasáži své zprávy o školním roce 1930/31 věnované práci extenze čl. vysokých škol v Brně, že tato instituce vydala tři svazky „Sbírkou přednášek a rozprav“. Byly to tyto publikace: Vladimír Novák, Pohádka o rozbitém atomu; František Trávníček, Jazyk a národ; Vladimír Teyrovský, Zvířena Československa.²³ Mezery v pramenném materiálu nám

²² Srovnej příslušné rezoluce, uložené ve Státním ústředním archivu, fond MŠANO, kartón 1115, 5 I 2 A.

nedovolují přesně stanovit, zda šlo skutečně o ojedinělý ediční počin anebo zda se něco podobného ještě někdy opakovalo, jisté však je, že i zde byla extenze brzděna v rozletu tíživými finančními podmínkami.

Uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939 a s ním spojený zákaz pedagogické činnosti se nedotýkaly přímo lidovýchovné činnosti univerzity. Ještě v prosinci 1939 jednal Městský osvětový sbor v Brně s výborem zdejší extenze o programu přednášek univerzitních profesorů a docentů na zimní běh roku 1940. Potom však dokumenty o činnosti extenze ustávají. A nepochybně se také jen málokterí učitelé brněnské univerzity byli ochotni podílet na „osvětové“ práci, řízené ministerstvem, v jehož čele stál Emanuel Moravec.

Po osvobození Československa a znovuotevření českých vysokých škol se rychle obnovila i činnost brněnské extenze, která si uchovala kontinuitu s předešlým obdobím i osobou předsedy svého výboru. Prof. Emil Bayer z Vysoké školy zemědělské, který byl zvolen předsedou výboru v roce 1937, zastával tuto funkci i v letech 1945—46. A podobně jako se profesori a docenti brněnské univerzity nedali v prvních letech existence této vysoké školy odvést od populární vědecké činnosti namáhavými úkoly spojenými s budováním nové univerzity, zařizováním a vybavováním jejích ústavů, seminářů, knihoven, tak ani nyní neodradila často krušná práce na obnově těchto pracovišť, k níž se nadto družilo velké úsilí spojené se zvládnutím obrovského počtu posluchačů, kteří doháněli nuceně zameškaná léta z doby okupačního uzavření vysokých škol, starší i mladší učitelé též univerzity od toho, aby s podobnou obětavostí nezajišťovali rozsáhlý program, který vytyčila extenze brněnských vysokých škol pro první léta v osvobozené republice. Vedle shod byla ovšem v obou obdobích činnosti extenze také řada rozdílů. Změnily se především podmínky, v nichž extenze pracovala, měnily se takřka rok od roku.

Přibývaly nové vysoké školy a fakulty. Na Moravě vznikla, respektive byla obnovena univerzita v Olomouci, do Ostravy byla z Příbrami přenesena Vysoká škola báňská, brněnská univerzita se rozrostla o pedagogickou fakultu. I těmto novým školám se dostalo v brněnské extenzi zastoupení a jejich podíl na přednáškové činnosti byl především v případě olomoucké univerzity podstatným přínosem k práci této instituce. Důležitým mezníkem byl přirozeně také únor 1948, zvláště pokud šlo o náplň a zaměření přednášek, v nichž se od té doby začal výrazně uplatňovat marxisticko-leninský světový názor.

Podstatně se též zlepšily finanční podmínky práce extenze, dotace ministerstva po roce 1945 vždy odpovídaly skutečným potřebám a vycházely z plánů činnosti, jež brněnská extenze každoročně předkládala, aniž by ukládaly této instituci jiná omezení, než všeobecná napomenutí k hospodárnosti (která ovšem v tomto případě byla spíš ustálenou formalitou než výrazem nedůvěry).²⁴ Přibyli také noví partneři, kteří s extenzemi spolupřednášeli. Bylo třeba uvažovat o dělbě práce se Socialistickou

²³ Srovnej *Ročenka MU*, XI, str. 20—21. Všichni jmenovaní byli učiteli brněnské univerzity, třebaže V. Novák měl hlavní úvazek na zdejší technice.

²⁴ Nikdy se například nestalo, že by ministerstvo mělo jakékoli výhrady k vyúčtování svých dotací extenzi.

akademií. To vše s sebou neslo nutnost organizační reformy extenzí, jak o tom svědčí zápisy ze schůzí výboru brněnské extenze i její korespondence s pražskou a bratislavskou extenzí i s ministerstvem školství. Nakonec se ukázalo, že úpravy, které různé extenze navrhovaly,²⁵ nepostačují, a že reforma veškeré populárně vědecké činnosti v celostátním měřítku byla tak pronikavá, že z ní nevyplývala nějaká celková reforma extenzí, nýbrž jejich zrušení a nahrazení jinými formami práce. K tomu došlo roku 1952, kdy úkoly extenzí převzala Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí.

Pokusíme-li se nyní vyličit poválečnou část historie extenze vysokých škol pro zemi moravsko-slezskou v Brně, jak se tato instituce ve shodě s novými podmínkami svého působení jmenovala,²⁶ všimneme si opět tří hlavních aspektů její práce: rozsahu, náplně a dopadu. V prvních dvou letech po osvobození nedovolilo velké pracovní zatížení vysokoškolských učitelů a úkoly spojené s budováním nových vysokých škol (řada profesorů a docentů brněnské univerzity tehdy přednášela zároveň v Brně a na nové univerzitě v Olomouci), aby extenze rozvíjela takovou činnost, na niž byla zvyklá z předválečného období. Iniciátory přednášek byly tehdy především instituce, jež s extenzí tradičně spolupracovaly, jako Komenského vyšší škola lidová (od roku 1948 Komenského osvětová beseda), které samy zvaly jednotlivé učitele brněnské univerzity a dalších vysokých škol k akcím, jež zařadily do svého programu. Teprve ve školním roce 1947/48 vypracovala extenze vlastní program přednášek a to potom dělala každoročně (od r. 1949 už nikoli na školní, nýbrž na kalendářní roky). Pozitivní bilanci přitom zaznamenala nejen počtem přednášek, ale zvláště také vysokou účastí publika.

V roce 1948 uspořádala extenze 50 přednášek, které navštívilo 4500 posluchačů (průměrná účast 90 posluchačů); v roce 1949 96 přednášek, jež vyslechlo 10.596 (průměrně tedy 110) posluchačů; v roce 1950 69 přednášek s 6804 posluchači (průměr takřka 100). Vyvrcholením druhého období činnosti brněnské extenze byl rok 1951. Tehdy se podle výkazu podaného ministerstvu uskutečnilo neméně než 352 přednášek s účastí 35.292 posluchačů; průměr přesáhl o něco číslo 100 na přednášku. Pedagogická fakulta brněnské univerzity přitom podala pozdě výkaz přednášek, jež vykonala ve čtvrtém čtvrtletí roku, takže už nemožl být pojat do zprávy ministerstvu. Šlo o 38 přednášek, jichž se účastnilo celkem 3235 posluchačů. Připočteme-li tato čísla k předchozím, sníží se sice nepatrně průměr účasti posluchačů, ale zato celkový počet přednášek stoupne na 390, což je číslo vskutku rekordní.

Zároveň se také výboru extenze podařilo v tomto roce podstatně rozšířit přednáškovou činnost v geografickém ohledu. Zatímco v předešlých

²⁵ Ze schůze výboru 25. II. 1949 například vzešel návrh změny stanov extenzí čs. vysokých škol; několikrát bylo proponováno rozdělení moravskoslezské extenze na dvě instituce — brněnskou a olomouckou atd. Ministerstvo však neustále odkládalo rozhodnutí o všech reformních návrzích, protože se chystala celková reorganizace osvětové činnosti.

²⁶ Tento název přetrvával změnu zemského zřízení na krajské, ač výbor extenze upozorňoval ministerstvo na potřebu přizpůsobit organizaci práce instituce novým podmínkám. Nedošlo k tomu.

letech se konaly přednášky zpravidla pouze v Brně a v Olomouci a jen výjimečně i jinde (například v roce 1948 v Moravské Třebové a ve Svitavách, o rok později v Hodoníně, v Jaroměřicích nad Rokytnou, v Hruškách u Moravské Nové Vsi, v roce 1950 v Prostějově, v Gottwaldově atd.), nyní nacházíme na seznamu zájezdů 28 míst a měst, a to nejen moravských, ale také českých a slovenských. Je třeba ovšem uvést, že značný díl přednášek uskutečněných v tomto roce připadal na vrub akce „Palackého univerzita lidu“. Připočteme-li ke 146 přednáškám této akce dalších 22, které uspořádala olomoucká univerzita mimo její rámec, připadají na Brno pouze 192 přednášky, na nichž se vedle učitelů univerzity podíleli ještě profesori a docenti dalších vysokých škol. Přesto však lze říci, že aktivita brněnské univerzity v populárně vědné práci řízené moravskoslezskou extenzí se v tomto roce již plně vyrovnala předválečnému průměru a ve spojení s činností dalších složek extenze jej daleko překračovala.

Plán na rok 1952, který extenze 22. ledna toho roku předložila ke schválení ministerstvu školství, předvídal ještě další rozšíření přednáškové činnosti, která také v prvních měsících roku pokračovala. To už se však připravoval nový zákon o vysokých školách a s ním reforma osvětové činnosti, jež znamenala konec extenzí. Ministerstvo školství v roce 1952 poskytlo brněnské extenzi již pouze zálohu na první čtvrtletí a pak příspěvek na činnost, kterým výbor uhradil své výdaje za akce pořádané v první polovině roku. S koncem školního roku 1951/52 se pak činnost extenze uzavřela. Celkový výkaz o přednáškových akcích tohoto závěrečného období práce této instituce už nebyl vypracován, z jednotlivých hlášení, které podala například pedagogická fakulta brněnské univerzity, brněnská Astronomická společnost nebo zdejší Komenského osvětová beseda, však vyplývá, že pokud se přednášky ještě konaly, byly přibližně stejně početné jako v roce 1951.

Tematika přednášek uskutečněných v letech 1945—1952 byla opět velmi rozmanitá, výrazně se v ní však především v druhé polovině této periody projevuje politicko výchovný aspekt, který sice nechyběl ani na přednáškách z doby první republiky, ale byl tehdy méně výrazný a především také jinak zaměřen. Nyní například právnická fakulta, která jinak vzhledem k četným personálním změnám, jež na ní proběhly jednak v roce 1945 a pak po únoru 1948, a vzhledem ke změnám organizace a náplně studia v posledních letech před svým dočasným zrušením (1950), se na práci extenze účastnila spíš sporadicky, přispěla k jejím akcím aspoň tím, že se podílela na významném cyklu *Za trvalý mír*, pořádaném koncem roku 1949, v jehož rámci proslovili její profesori a docenti několik přednášek na témata jako *Právo ve službách míru* (prof. J. Blažke); *dějiny hnutí za mír* (doc. J. Kojecký); nebo *Humanita*, jeden z pilířů trvalého míru (prof. B. Ečer). K jiným politicky angažovaným cyklům přednášek, jako byly *Křesťanství a dnešek* (rovněž 1949) nebo *cyklus deseti přednášek o SSSR k měsíci československo-sovětského přátelství v r. 1950*, přispěli zase učitelé přírodovědecké, filozofické a pedagogické fakulty.

Významný podíl na akcích extenze měla lékařská fakulta, jejíž profesori proslovili nejen řadu přednášek na odborné náměty, ale také některé takové, jež spojovaly šíření vědeckých poznatků s politickou výchovou. Z prvních jmenujme aspoň tyto: prof. O. Teyschl, Obrna a jiné dětské

nemoci; prof. J. Štefl, Co nového v lékařství; prof. A. Trýb, Pohlavní choroby a alkohol; prof. K. Popek, Choroby nervů; prof. L. Drastich, Souhra v živém těle; prof. L. Havlásek, Omamné jedy; prof. J. Podlaha. Na operačním stole; a to je jen výběr, jenž ukazuje širší záběr, dal by se rozmnožit o řadu dalších příkladů. V druhém směru se angažoval především prof. F. Herčík přednáškami jako Věda a náboženství; Počátky života; Vznik a vývoj živé hmoty ap.

Vůbec největší aktivitu v rámci extenze vyvíjela v tomto období přírodovědecká fakulta, v jejíchž prostorách se konaly celé cykly přednášek, na nichž se podíleli ovšem především její profesori a docenti, ale také odborníci odjinud. Žádný z oborů přírodní vědy přitom nepřišel zkrátka a k šíření vědeckých poznatků se opět, pokud to bylo možné, připojovala i angažovanost politická. Podobně jako v případě lékařské fakulty i nyní můžeme pouze vyjmenovat několik příkladů námětů s tím rozdílem, že výběr tentokrát představuje ještě daleko menší zlomek celku. Paleta témat šla od matematiky (prof. O. Borůvka, O čtyřrozměrném prostoru), přes fyziku (prof. B. Hostinský,²⁷ O teoriích ve fyzice), astronomii (prof. J. Mohr, Stavba vesmíru), botaniku (prof. J. Podpěra, Květena evropské a asijské části SSSR), antropologii (doc. J. Valšík, Novější názory na původ a vývoj člověka), geologii (prof. K. Zapletal, Dějiny života země) až k akcím zaměřeným na aktuální potřeby dne, jejichž typem byla například přednáška prof. Th. Martince, Co dává přírodní věda zemědělské praxi; anebo přednáška doc. V. Rypáčka, Dřevo, nejdůležitější surovina našeho průmyslu.

Filozofická fakulta přispěla k činnosti extenze vedle toho, že její děkan, prof. V. Chmelař²⁸ byl v letech 1949—1952 zároveň předsedou výboru extenze pro zemi moravsko-slezskou, i uspořádáním řady přednášek, v nichž se střídala odborná témata (cyklus prof. J. Račka o Smetanovi a Janáčkově) s akcemi zaměřenými na aktuální potřeby chvíle (prof. F. Wollman, Lidová slovesnost ve vlastivědné práci); jiné přednášky zase buď spojovaly odborné a politické zaměření (prof. J. Hrabák, Socialistický realismus v umění slovesném), anebo byly přímo prostředkem k šíření znalostí politického rázu (prof. G. Riedel, Kurs dějin 20. století).

Jako poslední jmenujeme v tomto krátkém přehledu nejmladší univerzitní fakultu — pedagogickou —, ale její podíl na práci extenze se zdaleka na poslední místo neřadí. Úzké spojení interní vyučovací činnosti této fakulty s populárně vědnou aktivitou zaměřenou na široké lidové vrstvy se opíralo o tradice, jež vlastně předcházely jejímu založení. Vždyť samo toto založení (1946) bylo korunovací dlouholetých snah o vysokoškolské vzdělání učitelů a učitelé jako jednotlivci i stav byli odedávna jedním z pilířů vši lidovému výchovné práce a jako takoví byli od samého počátku existence brněnské extenze, tedy už od dob Výboru pro lidové přednášky, jedněmi z nejspolehlivějších partnerů, kteří této instituci pomáhali organizačně zvládnout přednáškovou činnost v Brně i na venkově. Proto ne-

²⁷ Prof. Hostinský byl zároveň v l. 1948—49 předsedou výboru extenze.

²⁸ Prof. Chmelař, jenž byl ve šk. roce 1949/50, kdy se po prof. Hostinském ujal vedení extenze, děkanem filozofické fakulty, zůstal ovšem předsedou výboru extenze i po uplynutí svého děkanského funkčního období.

překvapí, že pracovníci pedagogické fakulty nacházeli v učitelích vděčně posluchače pro odborně i politicky zaměřené přednášky, z nichž uvedme aspoň (opět jen jako typy a příklady): Marxismus a matematika (prof. K. Koutský); Prvobytná společnost (prof. F. Kalousek); Z dějin Brna (dr. B. Popelář); nebo kapitoly ze socialistické pedagogiky (dr. B. Uher).

Ohlas přednáškové činnosti extenze v druhém údobí její činnosti nám zachované prameny ilustrují daleko lépe, než tomu je v případě období prvního. Řadu čísel o účasti posluchačů na přednáškách jsme uvedli již v přehledu počtu přednášek v jednotlivých rocích. Vyplynulo z nich, že průměrná prezenze se pohybovala kolem jednoho sta účastníků, byl to však vsutku jen průměr, od něhož se skutečnost často podstatně lišila směrem nahoru i dolů. Tak nebyly nikterakou výjimkou masově navštívené přednášky, kde počet posluchačů překračoval i číslo 200 a naopak u jiných akcí zjišťujeme počty pouhých dvaceti či třiceti posluchačů; vyskytl se dokonce případ přednášky, již navštívilo pouze sedm lidí. Příčinou nízké účasti bývala úzká specializace tématu a výjimečně také špatné organizační zajištění.

Pokud jde o sociologické složení posluchačstva, musíme rozlišovat dvojitý typ akcí, totiž přednášky uspořádané přímo pro určitou skupinu posluchačů a přednášky pro jednotlivé zájemce z řad veřejnosti. K prvnímu typu patřily například cykly i jednotlivé přednášky pro učitelské pracovníky, jež zajišťovala pedagogická fakulta, přednášky pro dělníky v závodech nebo dokonce přednášky pro vojenské útvary, které se konaly v rámci akce Palackého univerzita lidu.²⁹ Posluchačstvo takových přednášek bylo přirozeně homogenní, ale jelikož chybějí údaje o celkovém počtu těchto akcí,³⁰ můžeme o nich říci pouze to, že přednášky pro učitelské pracovníky byly poměrně četné, zatímco druhé dva typy akcí byly pořádány spíše výjimečně.

Velmi zajímavý, třebaže opět zlomkový materiál nám poskytují archivní dokumenty brněnské extenze k otázce, kdo navštěvoval přednášky pro veřejnost. Zachovalo se totiž čtrnáct prezenčních listin z přednášek pořádaných v rámci extenze přírodovědeckou fakultou v druhém pololetí školního roku 1948/49, na nichž účastníci vedle jmen zapisovali i své povolání. Těchto 14 přednášek navštívilo celkem 1087 lidí, účast se pohybovala od 30 do 142 posluchačů, průměr na přednášku byl necelých 78. Asi 7 % účastníků opomnělo povolání uvést, ze zbytku jsme sestavili tuto tabulku:³¹

Studenti	41,4 %
Úředníci	20,8 %
Učitelé	11,8 %

²⁹ Zde je třeba uvést, že počty účastníků přednášek pro vojáky nebyly zahrnuty do statistických údajů, třebaže by patrně byly značně zvýšily uváděné průměry. Důvod je nasnadě: účast na těchto akcích nebyla dobrovolná.

³⁰ V hlášeních ministerstvu uváděla extenze pouze to, že tyto přednášky existovaly, ale neudávala jejich počty. Určitý obraz o nich si lze udělat podle pozdě podaného výkazu pedagogické fakulty, o němž jsme hovořili výše. Srovnej v Archivu UJEP, fond Extenze 1 — složka 6 (korespondence 1950—1954).

³¹ Údaje uvedených prezenčních listin nebyly nijak využity (aspoň se o tom v písemnostech extenze nedochoval žádný doklad); zpracoval je sám autor pojednání.

Techničtí úředníci	5,9 0/0
Dělníci	5,6 0/0
Ženy v domácnosti	4,4 0/0
Techničtí pracovníci	3,5 0/0
Penzisté	2,2 0/0 ³²
Vojáci	1,8 0/0
Různá svobodná povolání	1,6 0/0
Zemědělci	0,5 0/0
Obchodníci a pracovníci v obchodě	0,5 0/0

Obraz, který poskytovaly prezenční listiny, byl ve skutečnosti ještě mnohem rozmanitější, statistika nutně poněkud zjednodušuje; například pod pojem „svobodná povolání“ jsme shrnuli nejrůznější účastníky, od lékaře, přes hudební umělce, novináře, až po „soukromníka“, kategorie „učitelé“ zase zahrnuje učitele vysokoškolské (v tom asistenty), středoškolské i učitele dalších typů škol a také školní inspektory, studenti (pokud sami rozlišují svou příslušnost) jdou od žáků obecných škol přes středoškolské k vysokoškolákům atd. atd.

Nyní se přirozeně nabízí srovnání těchto údajů s tabulkou, kterou jsme uvedli výše podle zprávy rektora univerzity o akcích extenze v roce 1919/20. Než je podnikneme, musíme napřed vytknout, že řada rozdílů v obou přehledech je dána už růzností přednáškového programu. V prvním případě šlo většinou o přednášky profesorů právnické a lékařské fakulty, k nimž se družilo několik přednášek učitelů techniky a Vysoké školy zemědělské. V druhém případě byly námětem přednášek vesměs přírodní vědy (matematika, fyzika, chemie, antropologie, geografie, geologie, zoologie). Vedle této skutečnosti, jež našla nepochybně svůj odraz i ve složení posluchačů, je třeba vzít v potaz i to, že přednášky z roku 1919/20 se konaly v Brně i na venkově, akce z roku 1949 pouze v Brně. S oběma těmito omezeními však přece můžeme ze srovnání obou tabulek vyvodit, že složení posluchačstva přednášek pořádaných extenzí bylo v obou případech velmi blízké a že tedy základní kádr „publika“ extenzí byl celkem trvalý. Jak jsme již konstatovali, převládali v něm vysoce příslušníci inteligence, ale zdaleka se neomezoval pouze na ně. Pokud jde o rozdíly, nejnapadnější z nich je prudký pokles procenta žen v domácnosti, který nepochybně souvisel s celkovou proměnou sociologické skladby naší společnosti v třicetiletí uplynulém mezi oběma přehledy; na takřka dvojnásobném procentu studentů v roce 1949 oproti roku 1919/20 má určitý podíl zajisté to, že druhý soubor přednášek se konal výhradně v sídle velkého počtu škol (přednášek na venkově se studenti nepochybně mohli účastnit v méně hojném počtu než přednášek v Brně), ale přece jen je z něho možno soudit na zvýšení jejich zájmu o akce extenze. Podobně tomu bylo mutatis mutandis v případě dělníků. Brno je průmyslové město s velkým procentem dělnického obyvatelstva, ale přece to samo o sobě neznamená, že

³² Ve skutečnosti byl podíl penzistů aspoň dvakrát či třikrát větší. Posluchače, kteří uváděli svá dřívější povolání (typ: ředitel školy v. v. ap.) jsme totiž řadili do kategorií podle povolání. Nacházejí se především mezi úředníky a učiteli, takže 2,2 0/0 představuje pouze důchodce, kteří své původní povolání neuvedli.

dělníci našli cestu do poslucháren přírodovědecké fakulty na akce extenze v hojnějším počtu než dříve pouze proto! Relativní úbytek učitelů je třeba patrně připsat na vrub tematickému zaměření přednášek a tomu, že už nyní měli svou pedagogickou fakultu a dávali přednost jejím akcím. A oba přehledy konečně ukazují to, že svou roli v typologii návštěvníků přednášek hrál nepochybně i faktor volného času. Studenti, důchodci, ženy v domácnosti ho měli více než ostatní, jejich účast tedy nepřekvapuje. Spíše je významné, že se kádr posluchačstva akcí extenzí neskládal zdaleka pouze z nich.

Rok 1952, ukončení činnosti brněnské extenze, neznamenal pochopitelně konec přednášek vysokoškolských učitelů pro veřejnost. Zánik extenze neznamenal zánik populárně vědné aktivity univerzity, nýbrž její reorganizaci, která aspoň v některých aspektech vedla k jejímu podstatnému rozšíření. Další léta přinesla nové změny, především také díky rozvoji a většímu využití masových sdělovacích prostředků. Když dnes například hovoří některý univerzitní profesor o nových vědeckých poznatcích v televizi, přináší s sebou taková přednáška nebo rozprava daleko větší možnosti nejen pokud jde o názornost výkladu (zatímco pro posluchače přednášek pořádaných extenzemi bylo vrcholem technických vymožeností promítání diapozitivů, televize může diváky přenést přímo do výzkumné laboratoře atp.), ale obrací se také k daleko širšímu okruhu zájemců. Extenze ovšem pořádaly své akce po celé republice a přednášející neobtěžovalo zajet do sebemenšího a sebevzdálenějšího místa, jen když měli záruku dostatečné účasti, nyní však je možno, aby touž přednášku sledovali diváci na nejrůznějších místech. Na druhé straně takové hodnoty, jako je přímý kontakt s posluchači, možnost diskuse, jež navazuje na výklad, jsou dostatečným důvodem k tomu, aby se neopouštěla ani klasická forma populárně vědné činnosti, a tedy i dnes konají univerzitní učitelé obdobné přednášky pro veřejnost jako v době působení extenzí. A univerzity také připravují odborníky, kteří se v této oblasti přímo specializují; ti tedy přebírají od vysokoškolských učitelů část úkolů, které oni dnes vzhledem ke svému většímu pracovnímu zatížení v oboru pedagogické a vědecké činnosti nemohou už plnit.

Jestliže tedy v dnešní době přednášejí univerzitní profesori a docenti pro veřejnost méně často než v době působení extenzí, je to dáno změnou podmínek organizace a celkového stylu popularizační a osvětové práce. A tyto nové metody jsou také rozhodně efektivnější.

To ovšem nic nemění na velké záslužnosti působení brněnské extenze, jejíž činnosti se tak významným dílem účastnila i zdejší univerzita. Univerzita J. E. Purkyně také počítá a vždy bude počítat přednášky a ostatní akce brněnské extenze a vůbec celou obrovskou práci, kterou tato instituce v letech 1919—1952 vykonala, k velmi světlým stránkám své historie.

„L'EXTENSION DES ÉCOLES SUPÉRIEURES TCHÉCOSLOVAQUES“ ET L'UNIVERSITÉ DE BRNO

Foyers de culture, les écoles supérieures comptaient parmi leurs obligations honorifiques contractées dans le passé lointain et promues par la tradition le devoir de propager les connaissances scientifiques au-delà des confins de leurs auditoires. Dès sa fondation, en 1919, l'Université de Brno se chargea, elle aussi, de ce rôle de propagatrice et se mit à réaliser, par l'intermédiaire de ses professeurs et autres membres de son corps enseignant, avant tout des cours et conférences destinés au grand public. L'organisation de toutes ces activités fut confiée, tout d'abord, au „Comité pour les Conférences à l'intention du Peuple“. Cette institution réunissait à côté des représentants de l'Université ceux des trois autres écoles supérieures siégeant à Brno. En 1926, ces activités exercées par l'enseignement supérieur se voient donner une nouvelle organisation, à l'échelle nationale cette fois-ci, et cela par la création de „l'Extension des Écoles supérieures tchécoslovaques dans la République tchécoslovaque“; dans le cadre de cette institution, le Comité de Brno devint „l'Extension des Écoles supérieures tchèques à Brno“. Le rayonnement de „l'Extension“ de Brno s'étendait notamment à la Moravie et à la Silésie. Ainsi les conférences des professeurs de l'Université de Brno à l'intention du grand public furent réalisées, dans l'espace des années 1919—1939, non seulement dans la capitale de Moravie, mais aussi dans plus de 60 autres villes moraves et silésiennes (et cela, pendant plusieurs années et à différentes reprises) et même dans quelques villes en Bohême et en Slovaquie. Au cours de l'année scolaire 1922—1923, par exemple, 236 conférences furent réalisées à Brno et en province; la moyenne dépassait le chiffre de 100 conférences par an. Le grand public put puiser dans ces manifestations les nouvelles connaissances des domaines des sciences, lettres, histoire, philosophie, médecine, droit etc. Les conférences, très fréquentées d'ailleurs, connurent un vif succès. L'activité de „l'Extension“ fut interrompue par la guerre et l'occupation nazie; mais dès la Libération de la Tchécoslovaquie, l'Université ainsi que les autres écoles supérieures à Brno s'appliquèrent à la renouveler. De nouvelles institutions de l'enseignement supérieur, telle l'Université de Olomouc, devaient à l'avenir participer au travail de „l'Extension“ de Brno. Après 1945, en coopération avec les autres écoles supérieures moraves, l'Université de Brno continuait à réaliser avec succès de nombreuses manifestations pour le grand public (ainsi, en 1951, 390 conférences), tout aussi variées et riches au point de vue thématique que celles d'avant-guerre. Vue l'entrée en vigueur de la nouvelle loi sur l'enseignement supérieur, toutes les „Extensions“ en Tchécoslovaquie furent supprimées (1952). Les conférences des professeurs et autres membres du corps enseignant universitaire pour le grand public devaient cependant continuer: elles eurent une organisation nouvelle, parfois plus efficace, et furent bâties sur de nouvelles bases. Ce fait ne peut cependant éclipser les mérites de l'ancienne „Extension“, ni renier le travail effectué par cette institution au cours des années 1919—1952, travail qui contribua au rayonnement de l'Université J. E. Purkyně.